

УДК 821.161.2:111.83

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v046.2024.33>

Куц В. А.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1911-8132>

кандидат філософських наук, доцент,

викладач кафедри психології, філософії та суспільних наук

Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

ГОЛОВНІ ФІЛОСОФСЬКІ КАТЕГОРІЇ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Постановка проблеми. Що є буття? У чому істина? Чим є насправді: як сприймаються і з чим ототожнюються? Найбільш давнє розуміння істини – незалежна від суб'єкта реальність, те ж саме буття, суще. Слідуюмо етимологією: в українській мові слово істина, як і його відповідники в споріднених слов'янських мовах, як правило, старослов'янського походження (істъ, істов – істинний, суцый) [30, с. 144]. Павло Флоренський в основі слова "істина" виділив древній санскритський корінь es-, що у буквальному перекладі як раз "бути", "існувати" [32, с. 16]. Старогрецькою мовою "істина" є ἀλήθεια означає "не потаємне", "відкрите". Тому, аналізуючи притчу Платона про печеру, Мартін Хайдегер розкрив сутність онтологічного розуміння істини як непотаємного, істинного буття [33, с. 261]. Таким чином, "істина" означає саме відкритість буття, те, що є, суще, відкрите, не приховане, не утаєне від людини.

Аналіз останніх досліджень. Філософська традиція сприйняття істини започаткована ще Платоном як розмежування буття і його сенсів. Приймаючи реальність за основу істини, яка не зводиться до людини і природи, дана нам як "істинне буття", він наділяє буття особливим смислом в особливому "світі" ідей. Сама дійсність як форма існування цього світу є справжнім об'єктом пізнання, здатним об'єднати в собі істину буття і буття істини. Тут маємо справу виключно з ціннісним аспектом платонівської концепції протиставлення: "Протиставлення вічної істини і нашої дурної тимчасовості ось вічна істина ...мислення, яке прагне подолати свою даність заради заданості..." [4, с. 89].

Вчення Платона має на меті "не просту констатацію відмінностей онтологічного рівня, але орієнтацію людини по відношенню до цих рівнів: від людини очікується активний вибір... вона повинна уникати позірної й прагнути істини" [4, с. 159]. Таким чином, у чуттєвому світі, в якому відсутня істина й добро, немає ознак справжнього, він є хибним, а справжній, ідеальний світ існує як протиполог до звичайного, це як абстрактне й конкретне, сутність і явище, оригінал і копія, і, зрештою, як добро і зло. Тож ось вона – Ідея всіх ідей, ідея, суттю якої виступає добро як таке – джерело,

з якого беруть початок істина, краса й гармонія.

У зв'язку з тим, що душі відома істина ще до того, як людина народилася, то можливість її знаходження, як і пізнання, з'явиться, якщо пробудити в душі забуте знання. І так станеться тільки тоді, коли в людині "буде застосована мужність та невтомність під час цих пошуків: оскільки процес пошуків та пізнання ідентичний процесу пригадування" [23, с. 81]. Істину можна віднайти в свідомості, якщо провадити відповідний активний пошук, здійснюючи певний вибір. Настане її поступове розкриття як такої, що існувала до того, як була розкрита, проте була невидимою, прихованою. Такою є спроможність реалізувати абсолютно істинну ідею на практиці через поведінку людини, котрою, після отримання її, досягається "істинне" життя. Застосувавши такий підхід, можна вважати, що за визначенням сприймати істину означає перебувати в ній, і її потрібно не тільки досягнути, а й досягти.

Істинному знанню не властиво обмежуватися, тільки констатувавши "істинно суще". Оскільки існує тісний зв'язок розкритої істини з бажанням її реалізувати, освоїти в свідомості, з тим, щоб мислити в певному напрямку, щоб "душа була захоплена" цією істиною й було бажання працювати в її ім'я. Августин Блаженний зміг досягнути, чого прагнув Платон, лише завдяки Християнству: істину з її суттю він розкрив через Слово Боже, через істинне знання про світ, яке він здобув, споглядаючи Істину вічну (її достовірність незаперечна, адже пов'язана з "початками духу", існування котрих позачасове на теренах Небесного Єрусалиму). Таким чином сприймається наступний етап істини – Вона є вічною, поставши завдяки розумній душі. Таким чином просвітленій завдяки людському розуму душі вдається перетворитися на Бога. Лише завдяки Премудрості Божій відбувається відкриття для людини вічних основ, на яких базуються речі, що є закоріненими в замиселі Його. Базисом розуму виступають вічні безсумнівні істини, завдяки їм відбувається розкриття глибинного порядку сущого, духовних, моральних життєвих основ, що служить для того, аби впорядкувати поведінку й людське мислення. Споглядаючи істину, людина не прагне володіти

й контролювати речі, цей процес не має зв'язку зі шляхами, які притаманні злу. Під час споглядання відбувається досягнення мудрості, що існує спільно з добром [1]. Трактат "Про Трійцю..." [2] акцентує на тому, що мудрість, якої досягнуто, коли людина споглядає вічне, відрізняється від знання, реалізація котрого відбувається через дію. Ознакою вічних істин, як стверджує Августин, є їхня достовірність, самоочевидність, однакова важливість для кожної людини, те, що їхньою метою є Бог – джерело мудрості!

Оригінальну концепцію істини, вже відповідно до сократівської традиції, продовжує активно розвивати Григорій Савич Сковорода, йдучи шляхом пізнання самого себе. Під час самопізнання нами пізнаються світ, Бог та істина: "Стародавні Бога називали Всесвітнім Розумом... натурою, буттям речей, вічністю, а християни... духом, Господом, царем, отцем, розумом, істиною". Остання категорія найбільш прийнятна, адже "істиною, що має форму вічного перебування, створюється цілковита протилежність до непостійної речовини" [29, с. 55]. Поява істини, або Божої премудрості, відбулася в образі людини, таким чином вона явила себе як Боголюдину. Для філософа істина й Бог – тотожні, як і сутність та божественна натура. "До складу всього світу входять дві натури: одній притаманна видимість, іншій – невидимість. Видиму природу називають «створіння», а невидиму – Богом... Ним кожне зі створінь пронизане й утримується; скрізь завжди Він був, є і буде" [29, с. 57]. Реально існуючі речі виступають як своєрідна тінь істини, їхнє пізнання інтуїтивне, ґрунтоване на образах, в яких виступають тлінні речі. Однак, щоб пізнати, людина повинна мати уявлення щодо істини. Щоб розв'язати цю проблему, Сковорода вирішив пов'язати істину та щастя. Існує подібність між зовнішнім світом і "швидкоплинною річкою", тож брати участь у гонитві за його багатствами безглуздо. В істинному пізнанні полягає підґрунтя, на якому формується справжнє щастя, адже завдяки йому можливе проникнення до незмінної сутності речей. Коли вдається відкрити в собі "істинну людину," це те саме, що віднайти основу і запоруку того, що настануть "мир душевний" та істинне "блаженне життя" [29]. Служити істині – йти шляхом пізнання самого себе, долучаючись до джерел, з яких бере початок цільна Божественна істина. В цій істині – ідеал і норма, з якими пов'язана справжня людська суть.

Про вічну, незмінну, незалежну від людського пізнання істину концепція Петра Чаадаєва: "Істина єдина: Царство Боже, небо на землі, всі євангельські обітниця – все це не що інше, як прозріння і... ця єдина думка є думка самого Бога – втілений моральний закон" [34, с. 440]. Він розуміє ідею Царства Божого як втілення краси, істини, блага, досконалості не в абстра-

гованій сфері, а в можливому досконалому людському суспільстві "через певне раптове осяяння" [34, с. 346].

На вічній, незмінній, незалежній від пізнання людиною істині акцентує у своїй концепції Петро Чаадаєв: "Єдиною є істина: існування Царства Божого, неба на землі, всіх євангельських обітниць – усе це є прозрінням і... в цій єдиній думці – втілення думки самого Бога – реалізація морального закону" [34, с. 440]. Для нього Царство Боже – це втілена краса, істина, благо, досконалисть не в світі абстрагованої сфери, а можливого досконалого людського суспільства посередництвом "певного раптового осяяння" [34, с. 346]. Нам, слід лише прагнути і перейнятися істинами Одкровення без якого пізнання істини неможливе, оскільки "життя духовної істоти охоплює два світи, з яких тільки один нам відомий... власними силами нам неможливо досягнути закон, який повинен відноситись до цього й іншого світу. Тому цей закон неминуче повинен бути даний таким розумом, для якого існує один єдиний світ, єдиний порядок речей" [34, с. 352]. Єдине, спільне для всіх "поняття про благо" є в серці кожного, воно не створене людиною: "...закон тільки тому і закон, що він не від нас виходить, істина тому й істина, що вона не вигадана нами" [34, с. 359–360]. Найголовніше, що людина здатна пізнати її, досягнути життя в "царстві істини" [34, с. 321], як "втраченого і... прекрасного існування, вищої сходинки людської досконалості", що забезпечило б людині "внутрішнє відчуття, глибоке усвідомлення своєї дійсної причетності до всієї світобудови" [34, с. 360–361]. Цей чинник став би "вищим життям, якого повинна прагнути людина, життя в досконалості, достовірності, ясності, безмежного знання" [34, с. 363]. Виховуючи цю здатність нашої природи, людина досягне тих висот де починається справжнє життя!

Мета статті. Згідно двотомної Історії української літератури (Київ: Наукова думка, 2018. 840 с.) у найвідоміших творах Тараса Шевченка слово "істина" зустрічається лише два рази в епіграфах і поемах, а у доробку Лесі Українки в прямому значенні не використовується. Скоріше за все це пов'язано з авторським стилем і особистою позицією. Лексема "правда" – близька, але не тотожна за змістом, використовується досить часто обома. "Якщо спробувати визначити найінтенсивніші ідеотворчі лексеми Шевченкової поезії, то ними виявляться насамперед Правда, Бог, Воля..." [9, с. 179].

Можливу відповідь потрібно шукати в сутностях поезії обох митців, їх баченні світу, вірі у силу правди і незнищенність людини в прагненні до щастя.

Виклад основного матеріалу. Якраз в поезії, як і у всіх інших формах творчості, триває пошук

істини, це особистий, індивідуальний шлях, яким митець прямує до неї. У кожному своєму творчому акті поет шукає істину, яка, на думку М. Хайдегера, має бути "виведена з потаємності" [33], повернута із забуття, мусить бути розкрита її таємниця, бо істину в поетичних текстах, як *aletheia*, знану древніми греками, характеризує наявність подвійного сенсу, як зауважує М. Хайдегер, – "не сокритого", "не потаємного", та водночас таємничого, задля відкриття якого необхідні особисті зусилля, активні дії.

Аби стати частиною "неподільного руху істини", необхідна наявність "певного акту" [16, 148], зауважує Мераб Мамардашвілі, оскільки лише те, що людина відкрила, пережила і зрозуміла сама, є істиною. Таким чином, істина містить таємницю, яка кожною особистістю розгадується протягом усього її життєвого шляху. Тож у цьому міститься пояснення того, чому не використовується сама назва явища.

Перетворити на відоме – значить позбавити таємничості, акцентує Моріс Бланшо, зробивши інтерпретацію міфу, головними героями якого є Орфей і Еврідіка, чий образ для нього пов'язаний з істиною. Орфею варто було тільки озирнутися, коли вони залишали царство мертвих, як він загубив її навечно. Схожою є й поведінка митця, коли він прагне переконатися, що його твір містить істину. Однак намагання оглянутися, аби "розгледіти" істину, знищує як істину, так і митця [7]. У творчості є постійні можливості, якими володіє таємниця. Не все піддається для висловлення, за втратою своєї суті виникає "ситуація мовчання", описана великим Данте: "Ми істину... повинні зберегти закритими устами" [16, с. 36].

Істина названа перетворюється на абстрактне знання. Імовірно, саме ця підстава є причиною не використання даної лексеми митцями. Т. Шевченко, як і П. Чаадаєв, бачить майбутнє людства як царство істини – "оновлену землю", на якій "буде правда". При цьому, "шлях до майбутнього Царства Божого на землі пролягає через катастрофічні перетворення... внаслідок Божої кари" [20, с. 198]. В цьому контексті поетове "прозріння, профетичне візонерство... живиться метафізичною, релігійно-містичною вірою в доконечність і неуникність історичної справедливості як "Божої правди" [9, с. 64]. Характерно, що "у Шевченковій історіософії майбутнє набирає обрисів міфологеми, що базується на біблійно-християнському архетипі... постійна присутність Бога, очікування його втручання, що "виправить" історію, приведе її у відповідність зі "святою правдою" [19, с. 19-20]. Виходить, "художню свідомість Шевченка слід кваліфікувати, у першу чергу, як утопічну", а сконструйований ним міфологічний образ "ідеального соціуму" є прикладом "християнської утопії" [17, с. 195].

Майбутнє Тарас Шевченко "акумулює в утопічне звільнення – грядущий "золотий вік" [8, с. 179]. На противагу П. Чаадаєву, який бачить єдину можливість потрапити в Царство Істини та об'єднатися через любов, за Т. Шевченком, істина наблизиться, якщо тільки він подолає протиріччя, притаманні його філософським поглядам. І справді, Шевченко у своїх текстах по-різному трансформує "мотив помсти і мотив милосердя, всепрощення, примирення, братання, любові, зрештою, до всього людства, наближення до Істини і визнання єдино законним і справедливим тільки Божий суд" [15, с. 59]. Дана позиція яскраво висвітлена у критичній літературі (І.Дзюба, В.Пахаренко, Л.Плющ, Ю.Шерех, Д.Донцов та ін.) [9; 10; 22; 24; 37; 11].

В явище істини Леся Українка у своїх текстах вкладає різні сенси. Але, на противагу Т. Шевченку, вона не вдається до зображення профетичних прозрінь, в яких вимальовується краще майбутнє. Є слушною думка, що "...всіма, без винятку, Українчиними критиками, від Донцова до Масенко, навдивовижу одностайно було зафіксовано: важко знайти сучасного їй мислителя... який би прирівнявся до неї пафосом, що ним вона наділила історичний песимізм, поетеса демонструє: в неї цілковито відсутні будь-які історіософські ілюзії" [12, с. 218]. Тільки в одній поезії передано присутність "Неба на землі", царства істини, пророцтва, чому нерідко присвячує свої тексти Т. Шевченко, – у вірші "Коли втомлюся я життям щоденним", в якому поетеса вдається до образу "красного, вільного" світу з пануванням істини, де "влада світла стала" [26, с. 38–39]. Можливість такого блага у житті людей з'явиться, коли розгориться "багаттям ясним" "Іскра любові братньої" [26, с. 39]. Тут Л. Українка поділяє думки Т. Шевченка й П. Чаадаєва, які вважали любов та істину тотожними поняттями. З часом погодиться з цією думкою й П. Флоренський, який писав про "Явлену істину", що є любов'ю. А "втілену любов" вважав "красою" [32, с. 75].

Є загальновідомим, що Тарасом Шевченком пов'язуються "Любов безвічная сугуба" [36, с. 349] та правда, добро [36, с. 248], "єдиномисліє" та "братолюбіє" [36, с. 328]. В любові насамперед він вбачає втілення святого й жертвовного материнського почуття, яким обумовлюється майбутній "золотий вік", й, аби досягти його, поет прохає: "Обніміте ж, брати мої, Найменшого брата" [36, с. 353]. Цю християнську любов до ближнього продовжує в тексті "Давидових псалмів", де молитва любові подається як Закон Божий та вселюдський. В псалмах бачимо образ шляху, що веде до розмови з Богом, духовного руху, який має відкрити Його, а також самого себе, шляху, де збагатитися самопізнанням, адже "істинна любов постає від Бога і повертається до Нього" [15, с. 60].

Істина, яка на інтуїтивному рівні була усвідомлена Т. Шевченком, знаходить свій розвиток у філософському здобутку Миколи Бердяєва: "Місце присутності Бога – не ім'я Боже, не магічні дії, не сила цього світу, а вселяка правда, істина, краса, любов, свобода, героїчний акт" [5, с. 176]. Винятково сакральна суть любові, яку змальовує Леся Українка в своїх творах, є об'єктом уваги О. Забужко: "Якраз через історію Мавки й Лукаша знаходить вихід й стає явною... дійсна – сакральна – природа її творчого Еросу – це та трансцендуюча, горобіжна, спрямована поза цей світ духовна, "софійна любов", якою в'яжуться докупі, "в цілість", всі "еони" буття..." [12, с. 234]. Самою Лесею Українкою стосовно цієї духовної сили було написане таке: "В любові відсутня абсолютна справедливість, але це і є її вищою справедливістю. Світ настільки наповнений несправедливо-прикрим, що якби було відсутнє ще й несправедливо-лагідне, то взагалі не треба було б жити. Ми не в змозі виправити всю всесвітню несправедливість безпосереднім чином, тож поправлятимемо її за допомогою іншої несправедливості – любові!" [25, с. 381–382]. Бажання відчувати таку духовну, трансцендентну любов – істину присутню в усій її творчості. Існування цієї божественної іскри, чи "світлосайного об'явлення Абсолюту" [12, с. 235], яка "скарби творить, а не відкриває", відчутне в Мавці, Прісціллі й Міріам, Долорес, Йоганні, Кассандрі, Тірці й Іфігенії. Перераховувати можна й далі, оскільки кожен твір Лесі Українки тим чи іншим чином звертається до любові, яка виявляється по-різному – почуттям закоханої людини, любов'ю до Вітчизни, материнською, християнською всепрощаючою любов'ю, любов'ю-жертвністю, та, зрештою, – істиною.

У Т. Шевченка – своє поєднання понять "любов" та "істина", що втілене у словах, сказаних апостолом Петром і наведене поетом в епіграфі до твору "Тризна": "Души ваши очистивше в послушании истины духом, в братолюбии нелицемерно, от чиста сердца друг друга любите..." [35, с. 239]. Уже в тексті самого твору автор зазначає: "...общее благо, Должно любовью купить" [35, с. 246]. Якраз через це твір сприймається як гімн, в якому прославляється "пророк", "предтеча" [35, с. 250], котрий "силой Господа чудесной, Возмог в сердца людей вдохнуть, Огонь любви, огонь небесный" [35, с. 240]. Цей небесний вогонь любові є істиною, яка явилася, стала відкриттям для героя поеми. Бо лише тій людині, якій відкрилася для пізнання істина, вдається подарувати людям любов "незлобным сердцем, хоч і відома їхніх недостойних справ" [35, с. 244]. Через слова, які промовляє Пророк (ключові для поета, який шукає істину), поет у молитві сповіщає Господа, що йому явилася "святе диво", момент істини – постали мертві "на искупление земли" [35, с. 245].

Близькою для Т. Шевченка й П. Чаадаєва є ідея, в якій істина виступає Божественним Словом, одкровенням, що втілена в "Небі на землі". В тексті поеми "Кавказ" поет у розпачі звертається до Бога: "За кого ж Ти розіп'явся?.. За нас, добрих, чи за слово Істини... чи, може, Щоб ми з Тебе насміялись?" [35, с. 346]. Молитовно Тарас Шевченко просить Богородицю, аби вона послала йому "святе слово, Святої правди голос новий! ...Те слово, Божее кадило, Кадило істини" [36, с. 245–246].

Найяскравіше свідчать про сутності в баченні автором істини слова Євангелія, що послужили як епіграф до поеми "Сон". "Дух істини, його ж світ не може прийняти..." [35, с. 265]. До цього ж розділу увійшла фраза, промовлена Христом, яка, по суті, сформулювала істину у християнському віровченні: "Я є шлях і істина й життя" – глава 14, 6). Це життя, в котрому світ без віри: "Так і треба! Бо немає Господа на небі" [35, с. 265], воно оповите оманю, кероване нищими пристрастями: "Той неситим оком, За край світу зазирає, А той нишком у куточку, Гострить ніж на брата..." [35, с. 265], адже не в змозі сприйняти духовне світло, яким сповнена істина: так хворим оком неможливо побачити сонячне світло.

Леся Українка у своїх текстах зазвичай прирівнює істину до світла – вона бачить її "краєм вічного проміння", в якому панує тільки "влада світла", "багаттям ясним" любові. Метафору "істина – світло" традиційно використовує і християнство, і античність. Тарасом Шевченком істина сприймалася як така, що володіє чітко християнським, євангельським корінням: "Світе ясний! Світе тихий!.. Та над нами просвітися, Просвітися!" [36, с. 350], "І світ ясний, не вечерній, Тихо засіє..." [35, с. 354].

До семантичного ряду, який складається з істини – любові – світла, Тарас Шевченко додає поняття "сонце правди" [35, с. 346; 36, с. 283, 289]. Таким чином поетом продовжуються Платонівські традиції, він вдається до образу сонця, який символізує найвищу ідею, суттю котрої є Благо, Абсолют, Істинне Буття. Щоб реалізувати цю ідею, Леся Українка зосереджується на античних образах: вона сприймає істину в образі Божественного вогню, чия іскра була принесена для людей Прометеєм. Саме такий образ-символ логічним чином виступає доповненням традиційної інтерпретації постаті Прометея: він уособлює свободу, вільне волевиявлення й непокору. Поетка переконана, що виключно внутрішньо вільна людина здатна до пізнання істини. Леся Українка, визначаючи Прометеїв вогонь як істину-знання, співзвучна з Есхілом, у трагедії якого "Прометей прикутий" титан обдаровує людство розумом, мовою, всіма науками, світлом знання. Для М. Мамардашвілі Прометей – це "символ

думки" [16, с. 28], а істина виступає "елементом або стихією, що означає древнє значення слова "елемент", вона схожа на ефір... ми перебуваємо чи не перебуваємо всередині істини, в її елементі", оскільки "істину можна вважати стихією, вона слугує джерелом, завдяки якому існують всі можливі істини... у чомусь можуть бути ознаки істинного лише за умови, коли існує його спорідненість із цим джерелом" [16, с. 144]. Якраз про існування цього первинного елемента, "святого вогню" – істини Леся Українка пише на сторінках драматичної поеми "В катакомбах": "Я честь віддам титану Прометею... – що просвітив не словом, а вогнем" [27, с. 83–84]. У творі відбувається поєднання двох мотивів, у центрі яких – боротьба й дарування вогню. Леся Українка змальовує Прометея як вільного духом борця за свободу, він прагне визволити людство, даруючи вогонь-істину.

Поєднанням свободи й істини Лесею Українкою продовжується традиція, започаткована Тарасом Шевченком, який вважав волю, свободу й "живе слово" істини тими цінностями, що взаємно доповнюють одна одну [35, с. 343]. В Лесі Українки переважає саме істина-вогонь; і цим відрізняється її подача істини. "Шевченко найбільш часто вживає такі образи, як "огонь" і "огненний" [31, с. 115], синонімами істини виступають: "Боже слово", "свята правда", "святе слово" [36, с. 109, 111, 245].

Тарас Шевченко поєднує ідею істини та дух евангельського одкровення: "Моліться Богові одному, Моліться правді на землі, А більше на землі нікому, Не поклоніться..." [36, с. 251]. "Правдою на землі" поет вважає втілену Божественну істину, яка протистоїть людській "брехні". У вірші "Ликері" Тарас Шевченко знову звертається до теми, головне місце в якій належить істинному Богу, йому протиставляється божество, котре створили люди: "...Не хрестись, І не кленись, і не молись, Нікому в світі! Збрешуть люде..." [36, с. 351]. Митцем пропонується особисто досягнена християнська істина, що перегукується з баченням апостола Павла, яке містить Послання до галатів: "Бог послав Свого Сина... щоб усиновлення ми прийняли... Тому, ти вже не раб, але син. А як син, то й спадкоємець Божий через Христа" (4: 4–7). Обома: і Тарасом, і Лесею, було усвідомлено, що істина може бути побачена тільки тими, в кого чисте серце: пророками, юродивими, поетами, яких вища сила нагородила даром передбачення майбутнього, Божої волі. Існує співзвучність такої позиції з відомою з античних часів, коли можливість пізнати істину мала тісний зв'язок із пророцтвом, баченням, сліпотою і прозрінням (присутнє у міфі про царя Едіпа чи в Платоновій притчі, де людям у печері здається, що за тінями

речей, які вони можуть бачити, за ілюзією їм бачиться істина).

Т. Шевченко у своїх творах демонструє розвиток, який проходить сприйняття істини, що подається варіативним. Оповідачеві з комедії "Сон" сниться істинна картина тодішнього життя, чия суть приховується за ілюзорним "благоденством", фактично сон свідчить, що поет-пророк володіє візіонерством, попри те, що самим поетом обирається скромна роль: "таке тільки, Сниться юродивим" [35, с. 278]. До цього мотиву відсилає нас і "Послання", ліричному героєві якого притаманні риси юродивого прозорливця, єдиному, кому було відкрито істину: "Тільки я, мов окаєний, І день і ніч плачу..." [35, с. 348]. Існування цих рядків "навіяли... насамперед біблійні Книга пророка Ієремії і Плач Ієремії" [14, с. 135]. Разом з тим поетові бачиться, що всі інші страждають на тотальну сліпоту-незнання: "І ніхто не бачить, і не знає..." [35, с. 348]. Таким же мотивом перейнята й "Лісова пісня": Леся Українка в перших розділах твору змалювала Лукашеві очі "непрозорими" [28, с. 117], яких не доторкнулося світло істини. Наприкінці п'єси Лукашу вже не обов'язково дивитися на речі очима, щоб бачити їх, адже завдяки внутрішньому зору для нього стає видимим те, чого не можуть бачити інші: "Я, жінко, бачу те, що ти не бачиш..." [28, с. 176]. Лукаш відкрив справжню сутність речей – йому стала доступною істина: "Тепер, я мудрий став" [28, с. 176]. Касандрі також відкрилася істина, її погляд лякає коханого пророчиці – йому не до снаги сприйняття сакрального знання: "...не міг Долон очей тих подолати, не міг він погляду їх одвернути від таємниці до живого щастя" [27, с. 96].

Проблематику, в якій сприйнята, досягнута істина стає пророцтвом, досліджують обоє поетів, яких також асоціюють з пророками, котрим доступні передбачення майбутнього та відкриття істини. Твори Тараса Шевченка "озвучують", переводять у доступний людям діапазон магічне Слово, промовлене трансцендентним світом" [22, с. 65]. Цю думку, з якою асоціюється митець, підтримує Є. Нахлік: "Тарас Шевченко є пророком, апостолом, "шаманом" – християнином чи екзистенційним поетом?" З усього видно, що "екзистенційний поет" поєднує в собі риси, притаманні пророкам та апостолам [20, с. 43]. Шевченко-пророк – нині образ хрестоматійний. Подібна традиція в лесезнавстві була започаткована О. Білецьким, Леся Українка, аналогічно, порівнюється з пророчицею Касандрою [6, с. 367]. Дослідженням "суто місіонерської, пророко-шаманської" природи, яка прослідковується в Лєсиному поетичному мисленні, займалася О. Забужко [12, с. 221–222]. Для Д. Донцова Леся Українка – "українська Касандра", котра володіє "геніальним даром провидження, даром візіонерки" [11, с. 26–27].

У Тараса Шевченка й Лесі Українки, вірогідно, був дар, що ним володіють пророки й генії, адже він робить можливим передбачення майбутнього, пізнання справжньої суті минувшини й теперішніх часів, відкриття істини. Разом з тим їхня творчість містить власну інтерпретацію образу пророка. Т. Шевченко бачить у ньому старозавітного пророка, котрий, як веде біблійна традиція, є обранцем Божим, провісником Його волі. Завдяки йому можна навчитися діям, розпізнавати істину, навчитись її сприйняттю, ним проголошується Божа кара й дарується добра вістка про те, що в майбутньому пануватиме Істина. Той, кому відкрилася істина, "здатний "погляд душі"...народу спрямувати угору". Цей дар притаманний також Митцеві, Кобзареві Перебенді. Цей же образ є поєднанням різних втілень, які може мати "філософ-митець" [13, с. 429, 432], народний співець та пророк, чие серце "по волі з Богом розмовляє" [35, с. 111]. Перебенді важливо перебувати в "крайньому убозтві" [13, с. 429], завдяки чому він "знаходиться в істині, в елементі істини" – відчувати "повну присутність в невідимому" [16, с. 139], адже його життя сповнене не зовнішнього, а справжнього. Той "живий", хто є вільною людиною [16]. Перебенді відкрилася істина: він "все знає", однак не може відбутися відкриття цих знань тим, хто не готовий до їхнього сприйняття. Щоб спілкуватися з Богом, співцеві необхідно усамітнитися, а думці його – сягнути небес. Водночас він не нехтує людьми й наділяє їх усім, що "вони могли змістити" [29, с. 311], всім, що може вміститися в їхній душі.

Проблема щодо того, наскільки розуміє пророка його оточення, Лесею Українкою розв'язується в тексті поеми "На руїнах". Пророчиці Тірці важливо, аби пробудились "оспалі", вона показує їм, як можна отримати свободу. Однак народом, зневіреном і роз'єднаним через суперечки, не можуть бути прийняті пророчі слова. Тірці, як і Перебенді, доводиться залишитися в пустелі. Тема, присвячена пророцтву, Лесею Українкою також пов'язується з канонами старозавітної біблійної традиції. Та найбільш повне розкриття теми вона реалізує на сторінках драматичної поеми "Касандра". Її пророчицею-жрицею, "наділеною даром бачення глибинного значення подій" [18, с. 17], визнається як найвища тільки влада Правди-істини, втілена в Мойрі, котра "світом всім керує" [27, с. 137]. Це можна сприйняти і з чисто етичної, і філософської позицій.

Висновки. Всю глибину і трагічний характер стану, в якому пізнається істина, містить сакральна сфера. У знанні є більше загрози для людей, котрі не володіють здатністю розуміння, однак не виступає воно Благом і для самого Пророка, якому вдалося тільки досягнути Істину та

який не може вчиняти будь-яких дій згідно з її настановами. Отже, щоб досягнути істину, Тарасом Шевченком обирається шлях, який розпочали Платон, Августин Блаженний, Григорій Сковорода та Петро Чаадаєв, котрі вважали Істину вищим Благом, Богом, "Божою премудрістю", "Небом на землі", Словом Божим. Лесею Українкою, якщо оперувати її творчістю, найбільше віддає перевагу саме Платоновому вищому Благу. Однак наявне і те, що поєднує у підході до цієї ідеї: обоє авторів розглядають істину як світло й "сонце правди", це також і свобода духу з природою стихії очищення, якою є вогонь.

Проблему філософського досягнення істини вже сучасні митці пов'язують з класичним мотивом бачення, сліпоти і пророцтва. Так, завдяки творчості і індивідуальному світорозумінню, долається ще один міф підтверджуючи визнане наукове положення про те, що людина не створює істину, але для неї завжди відкрита можливість знайти, пізнати і перебувати в ній!

Література:

1. Августин Аврелій. Сповідь. Київ: Республіка, 2020. 335 с.
2. Августин Аврелій. Про Трійцю: в п'ятнадцяти книгах проти аріан. Харків: Прапор, 2014. 416 с.
3. Барабаш Ю. Просторінь Шевченкового слова. Київ: Темпора, 2021. 510 с.
4. Бахтін М.М. До філософії вчинку / Філософія і соціологія науки і техніки. Київ: Наука, 2016. С. 80–160.
5. Бердяєв М.О. Самопізнання: Досвід філософської автобіографії. Київ: Книга, 2021. 433 с.
6. Білецький О. Антична драма Лесі Українки "Касандра" // Зібрання праць у п'яти томах. Київ: Наукова думка, 2015. Т. 2. С. 543–565.
7. Бланшо Моріс. Очікуване забуття. Харків: Амфора, 2020. 176 с.
8. Грабович Г. Тарас Шевченко як міфотворець: семантика символів у творчості поета. Київ: Наука, 2021. 212 с.
9. Дзюба І.М. Тарас Шевченко. Життя і творчість. Київ: ВД Альтернативи, 2015. 704 с.
10. Дзюба І.М. Шевченко і Шіллер: візія ідеального стану суспільства / Між культурою і політикою. Київ: Сфера, 2018. С. 267–272.
11. Донцов Д. Поетка-пророчиця / Постаті та ідеї літературної України. Київ: Веселка, 2023. С. 19–45.
12. Забужко О. NOTRE DAME D'UKRAINE: Українка в конфлікті міфологій. Київ: Світло, 2017. 638 с.
13. Задорожна Л.М. Історія української літератури кінця XVIII – 60-х років XIX ст. Київ: ВПЦ Київський університет, 2018. 479 с.
14. Івакін Ю.О. Коментар до "Кобзаря" Шевченка: поезії до заслання. Київ: Наукова думка, 2014. 370 с.
15. Копаниця Л. Слово старозавітне та слово Шевченкове: парадигма любові / Шевченкознавчі студії: збірник наукових праць. Київ: КНУ, 2015. С. 57–62.
16. Мамардашвілі Мераб. Естетика мислення. Київ: Наука, 2020. 416 с.

17. Мейзерська Т.С. Проблеми індивідуальної міфології: (Т.Шевченко – Леся Українка): автореф. дис ... д-ра філол. наук: 10.01.01; 10.01.06 / НАН України. Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 1997. 42 с.

18. Моклиця М. Модернізм у творчості письменників ХХ століття. Ч. 2: Зарубіжна література: навч. посіб. Луцьк: РВВ Вежа, 2019. 181 с.

19. Наливайко Д. Історія і міфологія у Шевченка (у контексті європейського романтизму). Київ: Наука, 2020. С. 19-20.

20. Нахлік Є. Доля – Los – Судьба: Шевченко, польські та російські романтики / НАН України, Львівське відділення Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка. – Львів: Літера, 2023. 569 с.

21. Нахлік Є. Тарас Шевченко пророк, апостол, "шаман", християнин чи екзистенційний поет / Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. 2021. № 1. С. 41–52.

22. Пахаренко В. Незбагнений апостол. Черкаси: БРАМА, 2019. 296 с.

23. Платон. Протагор / Твори в 4-х томах. Т. 1. Київ: Думка, 2000. 408 с.

24. Плющ Л. Екзот Тараса Шевченка: навколо "Москалевої криниці": дванадцять статтів. Київ: Факт, 2021. 384 с.

25. Українка Л. Зібрання творів у 12 т. Київ: Наукова думка, 2008. Т. 11. 480 с.

26. Українка Л. Твори в чотирьох томах. К.: Дніпро, 2002. Т. 1. 540 с.

27. Українка Л. Твори в чотирьох томах. Київ: Дніпро, 2002. Т. 2. 526 с.

28. Українка Л. Твори в чотирьох томах. Київ: Дніпро, 2002. Т. 3. 430 с.

29. Сковорода Г. Пізнай в собі людину. Львів: Світ, 2015. 528 с.

30. Фасмер М. Етимологічний словник. Харків: Прогрес, 2017. Т. 2. 671 с.

31. Филипович П. Поет вогняного слова. Київ: Наука, 2021. С. 33–48.

32. Флоренський П. Столпи істини. Харків: Правда, 2020. 490 с.

33. Хайдеггер М. Вчення Платона про істину. Київ: Наука, 1986. С. 255-276.

34. Чаадаєв П.. Повне зібрання творів. Київ: Наукова думка, 2020. Т. 1. 799 с.

35. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: у 12 т. Київ: Наукова думка, 2021. Т. 1. 784 с.

36. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: у 12 т. Київ: Наукова думка, 2021. Т. 2. 784 с.

37. Шерех Ю. 1860 рік у творчості Тараса Шевченка / Пороги і Запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеологія: у 3 т. Харків: Фоліо, 2008. Т. 3. С. 29–51.

Анотація

Куц В. А. Головні філософські категорії у творчості Тараса Шевченка і Лесі Українки. – Стаття.

Стаття присвячена розкриттю головних філософських категорій у творчості Тараса Шевченка і Лесі Українки. Визначено, що у всі часи людство невпинно здійснює дослідницький і напружений пошук істини, прагнення пізнавати її суть. У підході до розуміння істини історично склалися два аспекти: онтологічний і гносеологічний. У гносеології істина належить до

особливої властивості знання. В теорії пізнання є класична концепція, згідно якої істина виступає відповідністю між знаннями і дійсністю. Вона започаткована Аристотелем і активно розвивається у схоластичній філософії Фоми Аквінського, який визначив істину як інтенціональне погодження інтелекту з реальною річчю або відповідністю їй.

У статті розкрито особливості аналізу категоріального поняття "істина" у творчості Тараса Шевченка і Лесі Українки. Проаналізовано спільне та відмінне на рівні рис художнього осмислення основних філософських категорій кожним із митців. Ця "філософія" глибоко індивідуальна, особиста, ґрунтована на національній ідеї українського народу і його ментальності. Це відображення щирої і беззахисної душі митця, розвитку відтвореного розуму, людського життя у всій його повноті. Оригінальність такого Контексту полягає в озвученні ліризму української душі і глибокій драми її реалізації. Домінуюче етико-моральне спрямування Філософської думки приводить до синтезу вічних проблем і сучасних запитів, бо, як відомо, немає місця Пророкам у Вітчизні своїй... але надія є і буде жити вічно!

Встановлено, що в осягненні істини Тарас Шевченко тримається шляху, розпочатого Платоном, Августином Блаженным, Григорієм Сковородою та Петром Чаадаєвим для яких Істина – вище Благо, Бог, "Божа премудрість", "Небо на землі", Слово Боже. Для Лесі Українки, з огляду на її творчість, найбільш близьке саме Платонове вище Благо. Проте є і спільне у трактуванні цього концепту: істина для обох авторів є світлом і "сонцем правди", вона ж є і свободою духу, має природу очищувальної стихії – вогню. Зазначено, що проблему філософського осягнення істини вже сучасні митці пов'язують з класичним мотивом бачення, сліпоти і пророцтва. Так, завдяки творчості і індивідуальному світлорозумінню, долається ще один міф підтверджуючи визнане наукове положення про те, що людина не створює істину, але для неї завжди відкрита можливість знайти, пізнати і перебувати в ній!

Ключові слова: істина, вище Благо, свобода духу, міф, пророцтво.

Summary

Kuts V. A. The general philosophical concepts in art legacy of Taras Shevchenko and Lesya Ukrainka. – Article.

The article is devoted to the disclosure of the main philosophical categories in the works of Taras Shevchenko and Lesya Ukrainka. It is determined that at all times humanity has been constantly carrying out a consistent and intense search for truth, a desire to know its essence. In the approach to understanding truth, two aspects have historically developed: ontological and epistemological. In epistemology, truth belongs to a special property of knowledge. In the theory of knowledge there is a classical concept according to which truth is a correspondence between knowledge and reality. It was initiated by Aristotle and actively developed in the scholastic philosophy of Thomas Aquinas, who defined truth as the intentional agreement of the intellect with a real thing or its correspondence to it.

The article reveals the features of the analysis of the categorical concept of "truth" in the works of Taras Shevchenko and Lesya Ukrainka. The common and distinctive features of the artistic comprehension of the main philosophical categories by each of the artists are analyzed. This "philosophy" is deeply individual, personal, based on the national idea of the Ukrainian people and its mentality. It is a reflection of the sincere and defenseless soul of the artist, the development of the recreated mind, human life in all its fullness. The originality of such a Context lies in voicing the lyricism of the Ukrainian soul and the deep drama of its realization. The dominant ethical and moral direction of Philosophical thought leads to the synthesis of eternal problems and modern inquiries, because, as is known, there is no place for Prophets in their Fatherland... but hope is and will live forever!

It has been established that in comprehending the truth Taras Shevchenko follows the path begun by Plato,

Augustine the Blessed, Grigory Skovoroda and Peter Chaadaev for whom Truth is the highest Good, God, "God's wisdom", "Heaven on earth", the Word of God. For Lesya Ukrainka, given her work, Plato's highest Good is the closest. However, there is something in common in the interpretation of this concept: truth for both authors is light and "the sun of truth", it is also freedom of spirit, has the nature of a purifying element – fire. It is noted that the problem of philosophical comprehension of truth is already associated by modern artists with the classical motif of vision, blindness and prophecy. Thus, thanks to creativity and individual worldview, another myth is overcome, confirming the recognized scientific position that a person does not create truth, but the opportunity to find, know and be in it is always open for him!

Key words: truth, supreme weal, freedom of spirit, myth, prophecy.